
Modernistinės istorijos traktuotės XX a. lietuvių literatūroje

Giedrius Viliūnas

Vilniaus universitetas,

Universiteto g. 3,

LT-2600 Vilnius

El. paštas: giedrius.viliunas@flf.vu.lt

XX a. lietuvių literatūroje labai ilgai išlieka romantinė istorinė topika, pagrįsta pagoniškos „kunigaikščių“ Lietuvos idealizacija. Straipsnyje parodoma, kaip modernistinėje literatūroje formavosi jai alternatyvios istorijos traktavimo versijos. Jos skiriamos dvi: ironiška demistifikacija, būdinga elitinio „aukštojo modernizmo“ ir egzistencializmo autoriams (A. Škėma, J. Aputis, V. P. Bložė) ir vitalistinė-mitologinė interpretacija, susiklosčiusi avangardizmo tradicijoje (P. Tarulis, J. Žlabys-Žengė, K. Bradūnas, S. Geda, R. Granauskas). Amžiaus pabaigoje pastebima ir postmodernistinė istorijos tekstualizavimo, žaidimo galimomis jos versijomis tendencija (S. T. Kondrotas).

Raktažodžiai: lietuvių literatūros istorija, XX amžius, modernizmas, avangardizmas, postmodernizmas, istorijos recepcija literatūroje

XX a. lietuvių literatūroje prasideda modernizmo paraiškėmis. Įdomu, kad pirmuosiuose lietuvių modernistų manifestuose kreipiamasi į praeitį. 1907 m. Juozapas Albinas Herbačiauskas esė „Genijaus meilė“ rašo:

– Kelkis, galybės Kurejau!

Kelkis, Birutele-Dainiu Motin!

Kelkis, Karžigi-Valdove!

[...] O Lietuva, Lietuva!

[...] Geisk žinoti, ką slepia pilekaliai, kas guli ant ežerų dugno, kas kenčia griuvesiuose – ko Tavo širdis trokšta!...“¹.

Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė knygoje „Lietuvoje“ (1910) „patarimo ir pamokslo, kokiais takais turi žengti naujoji lietuvių poezija“, ragina ieškoti per šimtmečius kurtose liaudies dainose². Šį modernizmui nebūdingą dėmesį istorijai, tradicijai galima paaiškinti ta aplinkybe, kad amžiaus pradžios lietuvių modernizmas neatskiriama persipynęs su neoromantizmu³, tačiau tam tikrą istorijos ženklų esama ir vėlesnio laikotarpio grynai modernistinių autorių kūryboje (3-iojo dešimtmečio avangardistų keturvėjininkų, 4-ojo dešimtmečio poeto Henriko Radausko ir kt.); jų dar padaugėja pokario dešimtmečių literatūroje, kurioje vyrauja modernistinės tendencijos. Sąsajos su XX a. literatūrinio modernizmo raida padeda atskleisti šių istorinių motyvų kaitos logiką, suteikia tvirtesnę atramą jų interpretacijai.

XX a. lietuvių kultūra iš ankstesnio šimtmečio paveldėjo stiprią romantinės prigimties istorinę mitologiją, pagrįstą ikiunijinės Lietuvos idealizacija, gamtinio ciklo, besiremiančio tautos atgimimo vaizdiniais, analogija⁴.

Amžiaus pradžios neoromantizmas šią mitologiją papildė istoriosofinėmis bei filosofinėmis pagoniškos lietuvių kultūros interpretacijomis, kurioje matė mistinės „tautos dvasios“ kvintesenciją. Tokios tendencijos akivaizdžios Vydūno ritualiniame teatre („Prabočių šešėliai“, 1908; „Amžina ugnis“, 1913), kai kuriuose Vinco Krėvės kūrinuose⁵, taip pat vėlesnėje simbolistinėje dramaturgijoje ir poemose. Amžiaus pradžioje išsikristalizuoja ir stipraus valdovo kultas, persmelktas romantinio individualizmo (V. Krėvės „Šarūnas“, 1911, garsus pastatymas Valstybės teatre 1929; vėliau „Skirgaila“, 1916–1924, B. Sruogos „Milžino paunksmė“, 1932). Supaprastinta romantinė istorijos traktuotė, atliepanti jaunos nacionalinės valstybės ideologinius poreikius, išsigalėjo tarpukario laikais skatinama efektingų masinių renginių⁶. Stereotipinių „garbingos senovės“ vaizdinių ideologinės eksploatacijos kulminacija tapo Vytauto Didžiojo mirties 500 metų jubiliejaus minėjimas 1930 m., palikęs neišdildomų pėdsakų lietuvių vaizduotėje⁷.

Tokiame fone modernistinėje lietuvių literatūroje jau nuo 3-iojo dešimtmečio pradžios pastebimi alternatyvaus istorijos traktavimo požymiai. Pavyzdžiui galėtų būti žymiausio keturvėjininkų grupės prozininko Petro Tarulio (Petrenko) apysaka „Trejos de-

vynerios“, kurios ištraukos buvo spausdinamos „Keturiuose vėjuose“. Trafaretiškas „senovės“ Lietuvos vaizdinyje joje traktuojamas perdėm ironiškai, nuolat pabrėžiant kuriamo vaizdo literatūriškumą ir atstumą iki jo:

Iš pradžių preiskurantas:

Senovės lietuviškas miškas
Senovės Lietuvos šernas
Senovės „lietuvius.

Tuo tarpu nieko, tik:

miškas,
šernas,
lietuvius.

Viskas labai lietuviška. Pirmos rūšies produktai!⁸

Herojinio mito aplinkoje – vulgarizmai ir šiuurkšti išraiška: „Jis žvilgt šalin. Ir štai ant jo žvilgsnio iešmo jau kabo, kiaurai perskrota pakrūmėje vėpsoti išsižiojusi merga. [...] Tiesa, ne cukerkinė Birutė. Tai miškan pakritų rinkit išėjus paprasta jauna merga. [...] Jis nuo arklio ir į krūmus paskui mergą [...]“⁹.

Šia groteskiška masinės istorinės sąmonės klišių parafraze P. Tarulis pradeda Lietuvos istorijos demistifikacijos tradiciją, XX a. lietuvių literatūroje nusidriekiančią iki pat Juozo Erlicko¹⁰. Kita vertus, P. Tarulio kūrinio fragmentai atspindi bendros avangardistų pasaulėvokos, pabrėžiančios gyvybinius būties pradus, mitologinę pasaulio jauseną (plg. Juozo Žlabio-Žengės eilėraščius „Danguj – pavasaris“, „Lietuviškas pavasaris“ arba paties P. Tarulio novelės „Pavasario ižas“, „Gyvas stebuklas“). Ši tendencija išlikusi iki šių dienų.

Kiek kitokia, „neomitologinė“, istorijos traktuote pasižymi J. Žlabio-Žengės kubistinė poema „Anykščių šilelis. Nervuota poema“ (1930). Mitinis lietuvių kultūros tekstas, Antano Baranausko „Anykščių šilelis“, čia projektuojamas į naujausius Lietuvos istorijos įvykius: nepriklausomybės atgavimą, Vilniaus netektį, krašto modernizaciją. Dabartyje regima archetipo kartotė, tačiau kartu rezignacinė A. Baranausko teksto gaida su gera humoro doze keičiama jaunos valstybės ateities ambicijų deklaracijomis (viena poemos dalis vadinasi „Baranausko pamokslas apie lietuvišką futbolą“, vaizduojamas simbolinis Anykščių šilelio augalų ir gyvių žygis į Vilnių ir t. t.).

Avangardistinėje 3-iojo dešimtmečio literatūroje galima rasti ir ekspresionistinių pasaulinio karo vaizdų, tačiau palyginti nedaug ir be ypatingų lietuviškų akcentų (S. Šemerio eilėraščiai, J. Savickio novelė „Komediantai“¹¹).

XX a. 4-ojo dešimtmečio kartos lietuvių lyrika šiandien mėginama apibūdinti kaip „romantiškąjį postavangardizmą“¹². Ji išlaiko amžiaus pradžios neoro-

mantizmo suformuotą „garbingos senovės“ istorinę topiką, tačiau ją persmelkia modernistinės vienatvės, krizės, dekadanso, pralaimėjimo nuotaikos. Jonas Kossu-Aleksandravičius rašo:

Tu šiandien vėlei priešų apsupta, varguole,
Kantri širdie po pilka rudine!
Tai tu Europą nuo mongolų
Apgynei nuoga krūtine!
(„Vorksla“, 1933)¹³

Niekada tau laimė nebuvo pražyodus,
Nebuvai tu niekad sąmonėj pilnoj –
Mindaugą nužudė kerštas ir pavydas,
Vienas Gediminas krito Veliuonoj!
(„Likimo giesmė“, 1953)¹⁴

Pirmajame posme galima matyti ir antrą tarpukario Lietuvos istorinės savivokos polių: valstiečių tautą, stiprybės semiančią iš nepriklausomybės kovų ir knygnešių gadynės (plg. Antano Miškinio poemą iš rinkinio „Keturi miestai“, 1938).

Žymiausias atvirai modernistinis 4-ojo dešimtmečio poetas H. Radauskas demonstratyviai atsiriboja nuo istorijos idealizacijos („Kaip lavoninė kvepia Istorija“ – eilėraštis „Klio, istorijos mūza“, 1937).

XX a. vidurio politiniai sukrėtimai lietuvių literatūroje laikinai prislopino romantinių, herojinių istorijos vaizdų raišką ir paskatino katastrofinių intonacijų modernistines jos (istorijos) interpretacijas. Būdingą jų rinkinį randame žymiausio to laikotarpio lietuvių rašytojo modernisto Antano Škėmos kūryboje. Dramoje „Živilė“ (1948) jis tris kartus pakartoja tą patį aistros ir išdavystės siužetą: pagonybės laikais, 1863 m. sukilimo ir 1940–1941 metų rezistencijos metu tėvynę į turtus ir garbę iškeičia pragmatikai vadai, jaunas herojus idealus paaukvoja dėl meilės, bet ir pats žūsta, pasmerktas mylimosios, išduotas, nebegalėdamas nieko pakeisti. Istorija praranda unikalų vienartiškumą, tampa archetipine žmogaus išbandymo ir pralaimėjimo arena. Analogiškai traktuojama ir naujausioji Lietuvos istorija: dramoje „Pabudimas“ (parašyta apie 1950 m., publikuota 1956 m.) NKVD aukų ir budelių akistata panaudojama kaip ribinė situacija, kurioje išbandomas žmogiškumas, reiškiamas žmogaus egzistencinės vienatvės, baimės, kančios patirtis ir žmogiško solidarumo nuostata. (Panašiai Lietuvos partizanų dramą kiek vėliau traktuoja ir kitas išeivijos dramaturgas Algirdas Landsbergis garsioje pjesėje „Penki stulpai turgaus aikštėje“, 1957 m.) Apysakoje „Saulėtos dienos“ A. Škėma vaizduoja revoliucijos apimtos Ukrainos provinciją. Pabrėžiamas istorinės tikrovės brutalumas ir destruktivumas: vaikai skersgatvyje supa ant žibintų stulpų pakartus karininkus, kieme rau-

donarmiečiai atvirai mylisi su girta moterimi, o pagrindiniai veikėjai, į tėvynę bandančio sugrįžti lietuvių šeima, beprasmiškai sušaudomi saulėgražas lukštenančių kareivių. Romane „Balta drobulė“ su froidistiniu atspalviu karikatūrinama prieškarinio lietuviško istorinio mentaliteto topika: „Mane ir daugelį žiūrovų priblokšdavo sceniniai efektai natūralistinėje tėvo režisūroje. [...] Veikalo herojė, lenko ponaičio išniekinta iki neštumo, skandindavosi skylėje grindyse (Nemune), ir ten pat (skylėje) tupis berniukas kilsterėdavo selterio butelį, ir iš jo tryško lašai nuo paskenduolės kūno. [...] Vilniaus lenkai įsiviliodavo lietuvius patriotus į specialias tardymo kameras ir pildavo jiems vandenį pro nosis, patriotų pilvai išsipūsdavo kaip orkestriniai būgnai. [...] mano tėvas klūpojo aikštelėje prie stoties ties rūkstančiu aukuru, dūmai, lyg pasakiškoji mistika, pleveno pro jo veidą, o jo rankos buvo išskėtos.

„Mes – nuo jūrų iki jūrų“, ištardavo jis”¹⁵.

Šiam neautentiškam istorijos išgyvenimui A. Škėma priešpriešina beprasmią smurto, kančios, skilinėjimo „aš“ kupiną dabarties istorinę patirtį (pagrindinio veikėjo neurozė, epilepsijos priepuoliai, sukelti KGB ir gestapo kankinimų, fiziologiškai apnuoginta pabėgėlių stovyklų buitis ir t. t.). Itin kondensuota forma demonstruojamas asmens susvetimėjimas su urbanistinės civilizacijos aplinka ir savo kultūrine tradicija: „Dabar Garšva žvilgteli į rankinį laikrodą. Penkiolika minučių iki starto. Nėra taip tragiška? Nėra tragedijų šiuose metuose. Užsilikusiuose New Yorko teatruose rodomos pjesės ir komedijos. Kournai rodomi muziejuose. Drabužių spintelėje kybo škotiški marškiniai ir rudos kelnės. Sumodernintas Johann Strauss – ši keltuvinininko uniforma. [...] Man nejauku. Nusilupusių spintelės durų kontūrai lyg milžiniška ausis. Kas uždraudė siurrealizmą lietuvių literatūroje? Gal mažvydas? Kaukus, Žemėpatis ir Lauksargus pameskiet, imkiet mane ir skaitykiet. Negaliu nusivilkti uniformos. *Esu* lietuvis kaukas iš Johann Strausso operetės. Imkiet mane ir numarinkiet, ir tatai marindami pemonykiet. [...] Imkiet mane, bičiute, bitele, kadijo!”¹⁶.

Mūsų temai čia svarbios ne tik asociacijos su Europos modernistiniu menu, bet ir destruktiviai dabarčiai opoziciškos nuorodos į utopišką mitologinę-folklorinę tikrovę, kitose romano vietose siejamą su proistorine tautos būtimi. Čia A. Škėmos vaizduotė susisiekiama su kita modernistine praeities traktuote.

A. Škėmos amžininko Kazio Bradūno poezijoje kitaip atgyja herojiškos pagonių Lietuvos istorijos reminiscencijos. Cikle „Milžinkapiai“ (1955) K. Bradūnas rašo:

Rūkstantį laužą iškėlęs,
Kalnas ateina.

Girdžiu prašvilpiančią strėlę,
Vėjas neša pagonišką dainą.
[...]
Miško brolių veidai žemėti
Pro velėną į pilnatį žiūrį –
Plienai, paguldęs jų būrį,
Krūtinėse ima trupėti.

Eilėraščiuose „Partizanų baladė“, „Kraujo vestuvės“ K. Bradūnas meistriškai sulydo kruviną naujosios istorijos patirtį ir tautosakos, archajiškų ritualų motyvus.

Herojiškos pagonybės topika, folklorizmas K. Bradūno poezijoje neabejotinai siejasi su amžiaus pradžioje susiklosčiusia neoromantine istorine mitologija¹⁷, tačiau šis poetas yra ir naujos istorinės vaizdinijos kūrėjas. Ji ima klostytis jau rinkinyje „Apeigos“ (1948), o labiausiai išsiskleidžia rinkiniuose „Devynios baladės“ (1955), „Morenų ugnys“ (1958). Svarbiausi jos požymiai – *proistorės poetizacija* ir *mitologinis būties išgyvenimas*. Čia nebelieka vietos teatrališkoms vaidilutėms ir senovės karžygių gestams. Svarbiausiu K. Bradūno praeities vizijos veikėju tampa *gentis*, kraujo ryšiais suaugusi su žeme, išsisknijusi peizaže, sutapusi su gamtos gaivalais. K. Bradūnas aprašo ledynmetį, pirmųjų žmonių atėjimą, ugnies įkūrimo, namų statymo apeigas, poetiškai restauruoja senovinę gamtameldystę („Aš meldžiuosi kaip drebulės, / Giedu kaip egliai“ – eil. „Girios“), taip XX a. vidurio lietuvišką istorinę savivoką atremdamas į geologinius procesus ir teigdamas „genties“ amžinybę. Šis požiūris į praeitį buvo įtaigus ir kitiems išėivijos rašytojams (Juozo Kralikausko romanas „Titnago ugnis“, 1962; Henriko Nagio poezijos knyga „Broliai balti aitvarai“, 1969). Menotyrimu žvilgsniu jis giminiškas avangardistų susižavėjimui primityviąja būties samprata ir daile; žvelgiant kultūrologiškai čia reikia prisiminti Marijos Gimbutienės „Baltus“ (1963) ir ankstesnius jos tyrinėjimus¹⁸.

Sovietinės Lietuvos literatūroje po stalinistinio „ledynmečio“ iš pradžių atsinaujino tradicinės istorijos traktuotės: romantinė herojinė (Juozo Grušo „Herkus Mantas“, 1957; Petro Tarasenos „Pabėgimas“, 1957) ir epinė realistinė, susijusi su valstietišku lietuvių istorinės savivokos pradū (Vincio Mykolaičio-Putino „Sukilėliai“, 1959–1969). Tačiau jau septintajame dešimtmetyje, kaip ir dailėje, lietuvių literatūroje randasi stipri „tyliojo modernizmo“ srovė. Skirtingai nuo pirmosios amžiaus pusės „klasikinio“ modernizmo, ši modernistinės literatūros versija prisodrinta istorinių nuorodų ir istorijos interpretacijų. Būdingas pavyzdys yra Juozo Apučio apysaka „Skruzdėlynas Prūsijoje“, parašyta 1967, o išspausdinta tik 1989 metais. Senąja ir naujausia istorija alsuojanti sugriautos Prūsijos erdvė čia tampa smurto, žmogaus pažeminimo ir dvasinės rezistencijos parabole. Trauminė ne-

senos praeities patirtis modernistiniu kodu perteikiama ir Vytauto P. Bložės poezijoje:

virš buvusių ghetto gatvelių, virš Vitebsko, Vilniaus, Varšuvos
virš caro kareivių kepurų, virš vakar artėjančio karo
virš sapno, pagimdančio kūdikį, upe plaukiančio laikrodžio
groja senas žydas smuiku – ne ta ranka, ne taip paėmęs

[...] Mėnuo šešiais pirštais
šluostosi šaltą prakaitą nuo upių glitaus paviršiaus
ateina žaliu veidu geltona barzda pavargėlis, atkišęs atbulą ranką
o, kaip krinta iš patrontažo išmaldos šaltas sidabras
(„Chagall“)¹⁹

Bendresnei būties absurdo jausenai reikšti V. P. Bložė pasitelkia ir tolimesnės „herojiškos“ istorijos ženklius:

Girti vyrai laikė pakeltas muškietas:
– Slepies? Bijai mūsų?
Žmogus tikrai išsigando.
Išsižiojęs stovėjo ir negalėjo ištarti nė žodžio.

– Mes didžiojo kunigaikščio. Sėsk
į roges, važiuosim
pas jį patį. [...]

Kiek pavažiavus vienas tarė grįžtelėjęs pavėjui:
– Bėk... Tik palik kailinius. Kad nereikėtų lopyti. [...]

Žmogus bebėgdamas susirietė.
Paėjo dar keletą nepatvarių žingsnių.
Suklupo. Nuleido galvą.
„Kaipgi šitaip?“

„Taip toli nuo didžiojo kunigaikščio“.
(„Toli nuo kunigaikščio“)²⁰

Krizės, vienatvės, vertybių griūtis išgyvenimai, subjekto suskilimas ir meninio vaizdo fragmentacija, istorinių ir kultūrinių nuorodų hermetiškumas šiuos J. Apučio ir V. P. Bložės tekstus suartina su klasikiniu „aukštuoju“ modernizmu. Septintojo ir aštuntojo dešimtmečio modernizme pasireiškia ir kita istorijos traktuotė, artimesnė amžiaus pradžios avangardui ir K. Bradūno mitologinei proistorės poetizacijai. Žymiausias jos atstovas poezijoje yra Sigitas Geda, kurio eilėraščių rinkinyje „Pelėdos“ (1966), poemoje „Strazdas“ (1967) ir vėlesnėse knygoose vyrauja optimistinė būties mitinės vienovės jausena, ištrinanti ribas tarp praeities ir dabarties, tarp Lietuvos, pasaulio ir kosmoso. Prie šios būties pajautos nemažai prisidėjo poeto susidomėjimas Rytų kultūromis. S. Geda atlieka savotišką „istorijos redukciją“, savo poezijos

skaitytoją išlaisvindamas iš pavaldumo laikui ir kartu sovietinei pasaulėžiūrai; nenuostabu, kad „istorinio materializmo“ sargų jis buvo nemėgštam. Kita vertus, tuo ankstyvoji S. Gedos poezija, išraiškos požiūriu gana avangardistiška, sudaro opoziciją ir katastrofinei modernistų būties jausenai. Dėl žaismingo pobūdžio, koliažo ir pastišo technikos, subjektyvios būties problemos atsisakymo ji galėtų būti siejama su postmodernizmo pradžia lietuvių literatūroje. Vėlesnėje S. Gedos kūryboje, maždaug nuo 1980 m., daugėja dramatiškai išgyvenamų istorijos motyvų ir katastrofinių intonacijų (rinkiniai „Septynių vasarų giesmės“, 1991; „Babilono atstatymas“, 1994). Septintojo ir aštuntojo dešimtmečio prozoje S. Gedai šiek tiek giminiškas Romualdas Granauskas – jo novelėse, o ypač apysakoje „Jaučio aukojimas“ (1975), aiškiai juntamas mitinis ir magiškas gamtos išgyvenimas, minėtoje apysakoje įtaigiai panaudojama ir pagoniškos praeities tema²¹. Tačiau intensyviomis tragiškos pokario istorijos reminiscencijomis, perteikiamomis ezopo slaptaraščiu, R. Granauskas pritampa ir prie egzistencialistinės „tyliojo modernizmo“ prozos.

Modernistinė nesenos istorijos refleksija lietuvių literatūroje išlieka gyvybinga iki šiol. Žymiausias devintojo – dešimtojo dešimtmečio sandūros šio tipo kūrinys yra Ričardo Gavelio „Vilniaus pokeris“ (1989), antiutopinio ir fantastinio romano priemonėmis atakuojantis didžiuosius lietuvių istorinės savivokos, krikščioniškos ir agrarinės pasaulėvokos mitus. Čia sukaupias visas negatyvios modernizmo estetikos repertuaras: „visuotinė ironija, alogiškumas, asmenybių suatominimas, vertybių sureliatyvinimas, pasaulio sutrupinimas, makabriškas šokis su nihilizmu“, tiesa, vakarietišku požiūriu jau priklausantis praeičiai²². Panašią poetiką romane „Šermenys“ (1990), pjesėje „Formulė“ (pirma publikacija 1996 m., pastatyta 2001 m.) naudojo Vanda Juknaitė. Kai kuriuos tikrovės, tuos pačius istorijos traktavimo elementus (paralelinių pasaulių idėja, kelių to paties įvykio versijų pristatymas) R. Gavelio romane galima pavadinti ir postmodernistiniais; apskiai istorinių motyvų lietuvių literatūroje yra naudojęs Saulius Tomas Kondrotas (novelių rinkiniai „Pasaulis be ribų“, 1977; „Įvairių laikų istorijos“, 1982; romanas „Žalčio žvilgnis“, 1981). Postmodernistinės istorijos traktuotės būtų jau kito rašinio tema.

XX a. lietuvių literatūroje esama ir daugiau istorijos refleksija pasižyminčių reikšmingų modernistinių rašytojų (Alfonas Nyka-Niliūnas, Tomas Venclova, prozininkas Bronius Radzevičius), tačiau esmingiausioms istorijos traktuotėms išryškinti pakanka ir aptartųjų.

IŠVADOS

1. Nors „klasikiniam“ XX a. I pusės modernizmui istorinė tematika nėra ypač aktuali, jame jau apčiuopiami populiaros istorinės vaizduotės ironiškos demistifikacijos ir praeities vitalistinės mitologinės interpretacijos pradmenys, išsiplėtoję amžiaus vidurio ir antrosios pusės literatūroje.

2. Atidesnė analizė galbūt atskleistų giminystę ir tarp J. Žlabio-Žengės bei S. Gedos tautinių istorinių-kultūrinių mitų pozityvios interpretacijos.

3. Po Lietuvą ištikusių politinių sukrėtimų XX a. viduryje istorija tampa neatskiriama modernistinės literatūros tematikos dalimi. Šiuo laikotarpiu išsivyrąja egzistencialistinė istorijos traktuotė, pabrėžianti žmogaus susvetimėjimą su gyvenamuoju laiku ir istorine kultūrine tradicija, nesaugumo, grėsmės, kančios išgyvenimus, katastrofinį kultūrinės tradicijos pertrūkį. Pažymėtina, kad istorija šiuo atveju dažnai naudojama *paraboliškai*, kaip nuoroda į universalią žmogaus būties situaciją arba į cenzūros blokuojamą aktualią istorinę-politinę atmintį (A. Škėmos, J. Apučio kūriniai).

4. XX a. viduryje susiklosto ir *proistorės mitologinės poetizacijos* tendencija, išplečianti tradicinės lietuviškos istorinės savivokos chronologinį lauką ir sudaranti alternatyvą krikščioniškam eschatologiniam istorinio bei egzistencinio laiko išgyvenimui. Užsiėmusi išėivijoje (K. Bradūno kūryba), ji dar intensyviau išsiskleidžia sovietinio laikotarpio S. Gedos (taip pat Albino Žukausko ir kt.) poezijoje. Dėl šios tendencijos istorija (kaip ir gamta ar žmogiškosios aplinkos daiktai) traktuojama ne tiek metaforiškai ar paraboliškai, kiek *simboliškai*, kaip mitologinės būties vienovės, laiko tolydumo išraiškos.

5. Pastarųjų dešimtmečių lietuvių literatūroje galima rasti tiek egzistencialistinių, tiek avangardistinių ar (proto)postmodernistinių istorijos interpretacijų. Greta tradiciškesnių romantinių istorijos traktuotė (Juozo Grušo, Justino Marcinkevičiaus dramaturgija) ir intelektualių istoriosofinių svarstymų (Petro Dirgėlos istoriniai romanai) jos gerai atskleidžia šiandieninės lietuvių kultūros pliuralizmą ir istorinės atminties gyvybingumą.

Gauta 2002 03 06

Nuorodos

- 1 J. Gerbačiauskis, Genijaus meilė, *Gabija*, Krokva, 1907, p. 15–16.
- 2 S. Čiurlionienė-Kymantaitė, Dailės kilimas. Dainos, *Raštai*, t. 4, Vilnius, 1998, p. 136.
- 3 A. Jurgutienė, *Naujasis romantizmas – iš pasiūlgimo. Lietuvių neoromantizmo pradininkų estetinė mintis*, Vilnius, 1998.
- 4 A. Žentelytė, Lietuvių tautinio atgimimo mitologija, *Literatūra*, 1998, t. 36(1), p. 55–73.

- 5 A. Martišiūtė, *Vydūno dramaturgija*, Vilnius, 2000; R. Tamošaitis, *Kelionė į laiko pradžią: indų idealizmas*, *Vydūnas, Krėvė*, Vilnius, 1998, p. 157–279.
- 6 D. Jakaitė, „Ateitininkų menas – misterijos“ (Juozas Grušas): trečiojo dešimtmečio vaidinimų kultūrinis kontekstas, *Literatūra*, 1999, t. 37(1), p. 16–42.
- 7 G. Viliūnas, Vytauto kultas tarpukario Lietuvoje, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 17, Vilnius, 2001, p. 68–102.
- 8 *Keturi vėjai*, 1926, Nr. 2, p. 2.
- 9 Ten pat.
- 10 Groteskinę poetiką istorinės tematikos rašiniuose pirmasis panaudojo J. A. Herbačiauskas, tačiau ne praėčiai, bet dabarties „tautos kriauciams“ ir „vaistininkams“ pašiepti (žr. J. Gerbačiauskis, Lietuvos Griuvesių Gimnas, *Gabija*, p. 71–77).
- 11 Kai kuriose J. Savickio novelėse ir vėlesnėje apysakoje „Mano geriausias draugas“ esama ir preegzistencialistinių karo motyvų interpretacijų (žr. G. Viliūnas, Ironija Jurgio Savickio raštuose, *Literatūra*, 1999, t. 37(1), p. 113–115).
- 12 A. Jurgutienė, Neoromantizmas, *Lietuvių literatūros enciklopedija*, Vilnius, 2001, p. 355.
- 13 J. Aistis, *Raštai*, Chicago, 1988, p. 177.
- 14 Ten pat, p. 373–374.
- 15 A. Škėma, *Rinktiniai raštai*, t. 1, Vilnius, 1994, p. 296–298.
- 16 Ten pat, p. 282 (išryškinta cituojant).
- 17 K. Bradūnas yra parašęs ir visai tradiciškų, iliustratyvių istorinės tematikos kūrinių (Gedimino laiškų parafrazų knyga „Pokalbiai su karalium“, 1973).
- 18 Beje, proistorės tyrinėtojos kelią M. Gimbutienė pradėjo Antrojo pasaulinio karo metais Vilniaus universitete, kuriame tuo metu studijavo ir K. Bradūnas. Komentuodamas savo poezijos ištakas K. Bradūnas nurodė ir „primityvistinės“ prieškarinio lietuvių grafikos (V. Petravičius, T. Valius, P. Augius) reikšmę (K. Bradūnas, Kas užmezgė pirmąjį mazgą, *Poezijos kryžkelės. Dialogai apie dvi poezijos šakas Lietuvoje ir išėivijoje*, sudarė K. Pakalniškis, Vilnius, 1994, p. 112).
- 19 V. Bložė, *Sena laužavietė*, Vilnius, 1983, p. 135.
- 20 Ten pat, p. 120.
- 21 Plg. B. Ciplijauskaitė, Socialistinis ir magiškas realizmas: už- ar demaskavimas?, *Literatūros eskizai*, Vilnius–Kaunas, 1992, p. 41–52.
- 22 J. Žemkalnis, Gavelio kelionė į nakties dugną, *Aidai*, 1991, Nr. 4, p. 339–340.

Giedrius Viliūnas

MODERNISTIC APPROACHES TO HISTORY IN THE 20th-CENTURY LITHUANIAN LITERATURE

S u m m a r y

Nearly up to the end of the 20th century, Lithuanian literature was focused mainly on historical themes and myths inherited from romanticism. The author argues that alternative versions of the treatment of history became apparent in the modernistic literature of the period and distinguishes two trends: ironic demystification and vitalist-mythological viewpoint. The first approach is charac-

teristic of the representatives of high-modernism and existentialism of the mid-20th century and later period (Antanas Škėma, Juozas Aputis, Bronius Radzevičius, and Vytautas P. Bložė). The traditional historic themes in the works of these authors are employed as parables to convey the catastrophic individual's state and used as Aesopian formulas to address the themes prohibited by the Soviet censure (Holocaust, totalitarianism, etc.). The other trend took its roots in the avant-garde literature of the 1930s (Petras Tarulis, Juozas Žlabys-Žengė); the tradition was later continued in the poetry and prose of the mid-

(Kazys Bradūnas) and late 20th century (Sigitas Geda, Romualdas Granauskas). Mythological experience of the pre-historic times and nature here makes opposition to the destructiveness of the modern historic experience and deterministic Soviet ideology. Already in the late 1970s, Saulius Tomas Kondrotas started the postmodernistic "game" by experimenting with various historic versions, falsificates, literary allusions, although the modernistic demystifying-catastrophistic treatment of history still survived in the literature of the 20th-century last decade (Ričardas Gavelis, Vanda Juknaitė, Sigitas Geda).